

.V.

ΚΡΗΤΗ 1871 - 1913

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Πρά την αποτυχία στις άμεσες επιδιώξεις της, η επανάσταση του 1866-1869 είχε, όπως είδαμε, ένα «παράπλευρο» αποτέλεσμα, την παραχώρηση ενός ειδικού διοικητικού κανονισμού, που έμεινε γνωστός ως ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης. Αν και τη στιγμή της υπογραφής του, τον Ιανουάριο του 1868, ο νέος αυτός κανονισμός δεν εκτιμήθηκε στις πραγματικές του διαστάσεις, καθώς οι επαναστάτες είχαν ήδη αποδυθεί σε έναν αγώνα με πολύ ευρύτερους στόχους, η εφαρμογή του μετά την ήττα της επανάστασης, εγκαινίασε μια νέα περίοδο στην κρητική ιστορία του 19ου αιώνα.

Ο Οργανικός Νόμος του 1868 και η εφαρμογή του

Πέραν της διοικητικής αναδιάρθρωσης του νησιού, ο Οργανικός Νόμος προέβλεπε τη συμμετοχή χριστιανών σε όλη την κλίμακα του διοικητικού μηχανισμού και στη σύνθεση των δικαστηρίων, την ισότιμη χρήση της τουρκικής και της ελληνικής γλώσσας ενώπιον της διοίκησης, την ίδρυση τοπικής Τράπεζας και, το σημαντικότερο ίσως, την εκλογή Γενικής Συνέλευσης με νομοθετικές αρμοδιότητες τοπικού χαρακτήρα.

Με μεικτή σύνθεση από τις δύο εθνικές ομάδες του νησιού, εκλεγόμενη έμμεσα από τους κατά τόπους δημογέροντες, η Συνέλευση αυτή προβλεπόταν να συνεχίζεται 40 ημέρες ετησίως σε κλειστές συνεδριάσεις και να λαμβάνει μέτρα επί τοπικών ζητημάτων όπως η συγκοινωνία, τα δημόσια έργα, το πιστωτικό σύστημα, το εμπόριο, η γεωργία, η εκπαίδευση κ.τ.λ, υπό τον όρο ότι οι αποφάσεις της θα επικυρώνονταν από το Γενικό Διοικητή και την οθωμανική κυβέρνηση.

Στα πρώτα χρόνια, η Συνέλευση λειτουργήσε υποτυπωδώς, με έντονη παρέμβαση της διοίκησης στην, έμμεση, άλλωστε, εκλογική διαδικασία, ασύμμετρη εκπροσώπηση των εθνικών ομάδων (οι χριστιανοί που αποτελούσαν το 74 % του πληθυσμού, είχαν πλειοψηφία δύο και στη συνέχεια μιας μόνο έδρας), αυταρχική διεύθυνση των συζητήσεων από το Γενικό Διοικητή που ασκούσε ex officio την προεδρία της, συχνές διαλύσεις προ της παρέλευσης των 40 ημερών, συλλήψεις ενοχλητικών πληρεξουσίων και την επικύρωση ελαχίστων μόνο από τις ουσιαστικές αποφάσεις της. Εν τούτοις, η λειτουργία της, έστω και υπ' αυτούς τους δυσμενέστατους όρους, δημιούργησε ένα forum συζήτησης και αντιπαράθεσης πάνω στα βασικά προβλήματα του πλη-

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.

Κρητικές βράκες και αστικές ενδυμασίες, παριζιάνικη μόδα και ένστολοι χωροφύλακες, βιεννέζικα αμαξάκια και πρόβατα στην πλατεία του Σαντριβανιού. Συλλογή του συγγραφέα.

ΤΟΥ ΛΕΩΝΙΔΑ
ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗ

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΙΤΣΟΤΑΚΗΣ

(1845-1898), δικηγόρος, γεννημένος στη Μονεμβασία από γονείς Κρήτες πρόσφυγες, εκλέχθηκε πληρεξούσιος στη Γενική Συνέλευση της Κρήτης το 1876. Ίδρυσε το Κόμμα των Φιλελευθέρων και την εφημερίδα «Λευκά Όρη» (1881), ενώ ο γάμος του με την αδελφή του Ελευθέριου Βενιζέλου έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάμειξη του τελευταίου με την πολιτική. Συλλογή του συγγραφέα.

θυσμού της Κρήτης, ανέδειξε τη δυναμικότητα του χριστιανικού στοιχείου ως φορέα προόδου – έναντι του μοιρολατρικού και συντηρητικού μουσουλμανικού – και απέδειξε ότι η στοιχειώδης ορθολογική διαχείριση, ακόμη και των απλούστερων εκ πρώτης όψεως τοπικών ζητημάτων, ερχόταν εκ των πραγμάτων σε σύγκρουση με την πολιτική κατάσταση και την ίδια τη φύση του καθεστώτος της οθωμανικής κυριαρχίας.

Η Σύμβαση της Χαλέπας του 1878

Τα αλληπάλλνλα διεθνή γεγονότα στην περιοχή των Βαλκανίων από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 (επανάσταση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1875-1876, παρέμβαση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου υπέρ των επαναστατών το 1876, ρωσο-τουρκικός πόλεμος το 1877-1878), δημιούργησαν ένα έντονα φορτισμένο κλίμα στην Κρήτη, που, αν και δεν οδήγησε τελικώς σε μια απευθείας αποσχιστική εξέγερση, επέτρεψε να συγκροτηθεί ένα ισχυρό μεταρρυθμιστικό κίνημα στους κόλπους της χριστιανικής κοινότητας του νησιού, με εκφραστή τη Γενική Συνέλευση. Δεν είναι ίσως άμοιρο της εξέλιξης αυτής και το γεγονός ότι η αρχική κοινωνική σύνθεση του σώματος, που ήταν στη συντριπτική της πλειοψηφία αγροτική, είχε αρχίσει να αλλάζει από το 1875, όταν κατέλαβαν τα έδρανά της οι πρώτοι νέοι χριστιανοί πληρεξούσιοι, κατά κανόνα γιατροί και δικηγόροι, που είχαν ανατραφεί και σπουδάσει στην Ελλάδα.

Ήδη στη Συνέλευση του 1876, οι χριστιανοί αρνήθηκαν να συζητήσουν τα συνήθη τρέχοντα ζητήματα και έθεσαν θέμα όχι μόνο αφαλκίδευτης εφαρμογής αλλά και μεταρρύθμισης του Οργανικού Νόμου, ώστε να ανταποκριθεί στα αιτήματα της ισονομίας και της ισοπολιτείας. Το εκτενές τους υπόμνημα, με έμφαση στην αναλογικότερη εκπροσώπηση του χριστιανικού πληθυσμού στη συνέλευση, τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη, το δικαίωμα σύνταξης του τοπικού προϋπολογισμού, την απαγόρευση φυλάκισης χωρίς προηγούμενη δικαστική απόφαση και την ελεύθερη οικοδόμηση ναών, υποβλήθηκε στις 22 Μαΐου 1876 και διαβιβάστηκε στην Κωνσταντινούπολη από το γενικό διοικητή Ρεούφ Πασά.

Η απάντηση της Υψηλής Πύλης τοιχοκολλήθηκε στις 2 Αυγούστου και ήταν απορριπτική για τα περισσότερα από τα υποβληθέντα αιτήματα, με εξαίρεση ορισμένα, όπως την ίδρυση Τράπεζας, την εγκαθίδρυση υποχρεωτικής δημόσιας εκπαίδευσης, την ψήφιση δημοτικού νόμου και το δικαίωμα σύστασης τυπογραφείων και έκδοσης εφημερίδων. Η στάση αυτή ι-

κανοποίησε τους μουσουλμάνους και προκάλεσε έντονο ερεθισμό στο χριστιανικό πληθυσμό. Οι χριστιανοί αξιωματούχοι, διοικητικοί σύμβουλοι και δικαστικοί εξακολουθούσαν να απέχουν από τα καθήκοντά τους, καθώς η πρόωρα διαλυμένη συνέλευση δεν είχε προλάβει να ανανεώσει τη θητεία τους, ενώ έκαναν ήδη την εμφάνισή τους στα βουνά οι πρώτες ένοπλες ομάδες, και το κρητικό lobby της Αθήνας συγκέντρωνε χρήματα και πολεμοφόδια. Η οθωμανική διοίκηση επιχείρησε να κτυπήσει το κίνημα εν τη γενέσει του, συλλαμβάνοντας χωρίς συγκεκριμένες κατηγορίες το δικηγόρο Κωνσταντίνο Μιτσοτάκη, πληρεξούσιο Κυδωνίας και ηγετική προσωπικότητα της χριστιανικής κοινότητας, αναγκάστηκε όμως τελικώς να τον

απελευθερώσει, όταν οι εκλογείς αρνήθηκαν να ψηφίσουν αντικαταστάτη του και συγκρότησαν – για πρώτη φορά στην ιστορία – παλλαϊκό συλλαλητήριο στο κέντρο των Χανίων, μπροστά στο κτίριο της Γενικής Διοίκησης. Τα γεγονότα αυτά σηματοδοτούν ανάγλυφα τη βαθύτατη ψυχολογική

Στη Συνέλευση του 1876 οι χριστιανοί έθεσαν θέμα μεταρρύθμισης του Οργανικού Νόμου

μεταβολή του φρονήματος των χριστιανών και τη μη αναστρέψιμη πορεία παρακμής του οθωμανικού ελέγχου στο νησί.

Στο μεταξύ, σε μια αγωνιώδη προσπάθεια να προλάβει τις γενικότερες ραγδαίες εξελίξεις, που απειλούσαν τη συνοχή όλου του οικοδομήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο νέος σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (ο τρίτος μέσα σε τρεις μήνες, μετά από διαδοχικά πραξικοπήματα και παραιτήσεις) εξήγγειλε την παραχώρηση Συντάγματος και την προσεχή εκλογή, για πρώτη φορά, οθωμανικού κοινοβουλίου.

Δεν θα εμβαθύνουμε εδώ στην ευρύτερη σημασία της πολιτικής αυτής κίνησης, που άλλωστε γρήγορα θα αποδεικνυόταν ένας εφήμερος ελιγμός χωρίς συνέχεια. Σε ό,τι αφορά τους Κρήτες, πάντως, οι οποίοι κλήθηκαν να αποστείλουν δύο βουλευτές στην Κωνσταντινούπολη, έναν χριστιανό και ένα μουσουλμάνο – και πέραν της πλήρως αναντίστοιχης με τα αριθμητικά δεδομένα εκπροσώπησης των δύο κοινοτήτων – το όλο ζήτημα αντιμετώπιστηκε εξ αρχής ως ένας κίνδυνος κατά της στοιχειώδους, έστω, αυτονομίας τους και των όποιων βελτιώσεων είχαν κατορθώσει να επιφέρουν στα πράγματα της πατρίδας τους, ως μια εξέλιξη ερχόμενη σε ευθεία αντίθεση με το πρόσφατο αίτημά τους για διεύρυνση αυτής της αυτονομίας και ως μια οπισθοδρόμηση, που

τους επανέφερε στο καθεστώς μιας απλής οθωμανικής επαρχίας, υπαγόμενης χωρίς ειδικές ρυθμίσεις στο γενικό θεσμικό πλαίσιο της Αυτοκρατορίας. Παρά τις εκκλήσεις και τις ασφυκτικές πιέσεις που ασκήθηκαν από τη διοίκηση, δεν πείσθηκαν να λάβουν μέρος στην εκλογική διαδικασία, το Μάρτιο του 1877, παρά μόνο πέντε (5) χριστιανοί εκλέκτορες ενώ οι δύο χριστιανοί «βουλευτές», που «εξελέγησαν» διαδοχικά για να εκπροσωπήσουν τους συμπατριώτες τους στο οθωμανικό κοινοβούλιο, αρνήθηκαν το αξίωμα.

Ήδη, άλλωστε, προχωρούσαν οι επαναστατικές διεργασίες, πύκνωναν οι κινήσεις των ένοπλων ομάδων στην ύπαιθρο και συνεχιζόταν η κάθοδος στο νησί των οπλαρχηγών που ζούσαν από το 1869 εξόριστοι στη Ελλάδα, με αποκορύφωμα τη σύνοδο της «Παγκρητίου Επαναστατικής Συνελεύσεως», τον Ιανουάριο του 1878 στο χωριό Φρες της επαρχίας Αποκορώνου. Έχοντας εμπλακεί στον πόλεμο με τη Ρωσία, η Υψηλή Πύλη δεν ήταν σε θέση να κινητοποιήσει δυνάμεις επαρκείς για να καταστείλουν την εξέγερση και αναγκάστηκε να συνδιαλλαγεί με τους επαναστάτες. Σύντομα, εξάλλου, επήλθε η ήττα της στο πεδίο της μάχης και η Συνθήκη του Βερολίνου, τον Ιούλιο του 1878, προσδιόριζε ότι «η Υψηλή Πύλη υποχρεούται να εφαρμόση αυστηρώς εν τη Νήσω Κρήτη τον Οργανικόν Κανονισμόν του 1868 μετά των τροποποιήσεων, όσαι ήθελον κριθή αναγκαίαι».

Ανακουφισμένη σχεδόν που δεν χρειάστηκε να παραχωρήσει την Κρήτη στην Ελλάδα, όπως αναγκάστηκε να το πράξει με τη Θεσσαλία και την Άρτα, η οθωμανική κυβέρνηση προσήλθε σε διαπραγματεύσεις και τον Οκτώβριο του 1878 υπογράφηκε στο προάστιο Χαλέπα των Χανίων η ομώνυμη Σύμβαση, που επικυρώθηκε με σουλτανικό φερμάνι στις 9 Νοεμβρίου 1878.

Η Σύμβαση της Χαλέπας επέφερε αξιοσημείωτες μεταρρυθμίσεις στον Οργανικό Νόμο, οι οποίες, όπως ρητά αναφερόταν, «δεν δύνανται να αλλοιωθώσιν υπό του [οθωμανικού] Συντάγματος». Οριζόταν υποχρεωτική πενταετής θητεία για τους Γενικούς Διοικητές του νησιού, προκειμένου να υπάρχει μια συνέχεια στο διοικητικό έργο, ενώ υπήρχε ρητή μνεία του ενδεχομένου, έστω, να είναι χριστιανικής καταγωγής και, σε κάθε περίπτωση, θα είχαν δίπλα τους σύμβουλο του άλλου θρησκευματος. Ιδρυόταν τοπική χωροφυλακή με συμμετοχή και των δύο κοινοτήτων. Η διοικητική αλληλογραφία και οι δικαστικές αποφάσεις θα συντάσσονταν και στις δύο γλώσσες ενώ η ελληνική θα αποτελούσε τη μοναδική επίσημη γλώσσα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων και της

Γενικής Συνέλευσης. Η τελευταία θα ήταν 80μελής, με σαφή χριστιανική πλειοψηφία (49 έναντι 31).

Το ιδιότυπο «κοινοβουλευτικό» καθεστώς της τουρκοκρατούμενης Κρήτης (1878-1889)

Η εφαρμογή της Συνθήκης της Χαλέπας άρχισε αμέσως με το διορισμό ως Γενικού Διοικητή του Αλέξανδρου Καραθεοδωρή πασά, ενός από τους πολυάριθμους σημαίνοντες χριστιανούς που διέθετε ο οθωμανικός διοικητικός μηχανισμός στις υψηλές του βαθμίδες. Και η πρώτη παράβασή της έγινε μόλις 14 ημέρες αργότερα, όταν, αντί να υπηρετήσει επί πενταετία, αντικαταστάθηκε αιφνιδίως από το συνάδελφό του Ιωάννη Φωτιάδη πασά. Ο Φωτιάδης υπήρξε ο πρώτος – και ο μόνος – διοικητής που όχι μόνο παρέμεινε στη θέση αυτή επί μια πενταετία αλλά και του οποίου η θητεία ανανεώθηκε, για να λήξει τελικώς άδοξα το 1885. Ακολούθησαν διαδοχικά μέχρι το 1889 τρεις διοικητές, ο Ιωάννης Σάββας πασάς για ένα 20μηννο, ο Κωστάκης Ανθόπουλος πασάς για ένα 15μηννο και ο Νικολάκης Σαρτίνσκι πασάς για ένα 16μηννο. Είναι αξιοσημείωτο ότι για την Υψηλή Πύλη ήταν ευχερέστερο να διορίζει χριστιανικής καταγωγής διοικητές (που μόνο ως ενδεχόμενο προβλεπόταν από τη σύμβαση της Χαλέπας), παρά να τους διατηρεί στη θέση αυτή επί πενταετία (που αποτελούσε ρητή της υποχρέωση).

Αυτή η δεκαετία χαρακτηρίζεται από την πλέον μακρόχρονη απόπειρα εφαρμογής στην τουρκοκρατούμενη Κρήτη ενός καθεστώτος που είχε κάποια, στοιχειώδη έστω, φιλελεύθε-

ΣΦΡΑΓΙΔΑ

της επανάστασης του 1878. Έφερε ως έμβλημα σταυρό περιβαλλόμενο από κλάδους δάφνης. Χανιά, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.

Ο ΚΩΣΤΑΚΗΣ ΑΔΟΣΙΑΔΗΣ ΠΑΣΑΣ

(1818-1895), είχε ήδη διατελέσει διοικητής Λασιθίου, Σφακιών και ηγεμόνας της Σάμου, όταν ανέλαβε το 1877 Γενικός Διοικητής Κρήτης. Διαπραγματεύθηκε με επιτυχία τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878), επιφέροντας σημαντικές μεταρρυθμίσεις στον Οργανικό Νόμο και εγκαινιάζοντας το ιδιότυπο «κοινοβουλευτικό» καθεστώς της τουρκοκρατούμενης Κρήτης. Συλλογή του συγγραφέα.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΗΤΙΚΟΙ
στα τέλη του 19ου
αιώνα. Συλλογή του
συγγραφέα.

ρα και κοινοβουλευτικά στοιχεία. Και η εφαρμογή αυτή ανέδειξε ανάγλυφα τις αντιφάσεις και τα όρια αυτού του καθεστώτος.

Την εποχή εκείνη είχε παγιωθεί η διαίρεση των χριστιανών της Κρήτης σε δύο πολιτικές μερίδες, αυτή των Φιλελευθέρων ή Ξυπόλητων κι εκείνη των Συντηρητικών ή Καραβανάδων. Η διαίρεση αυτή είχε τις ρίζες της στο απώτερο παρελθόν και είχε εδραιωθεί ήδη από την περίοδο του Οργανικού Νόμου, με τον πολύπλοκο διοικητικό μηχανισμό που συγκρότησε και τη συνεπαγόμενη πληθώρα διοικητικών θέσεων που δημιουργήσε, για την κατάληψη των οποίων σχηματίστηκε μια συμπαγής, φίλα προσκείμενη στη διοίκηση πολιτική μερίδα. Στη μερίδα αυτή συμπατασσόταν μια ευρεία ποικιλία ατόμων, από εκείνους που είχαν δράσει κατά την επανάσταση του 1866 ως κατάσκοποι, καταδότες και συνεργάτες των Τούρκων, μέχρι τους φύσει συντηρητικούς «νοικοκυραίους» (που αντετίθεντο στις ανατρεπτικές κινήσεις και τους κινδύνους που συνεπάγονταν), σημαντική μερίδα του ανώτερου κλήρου αλλά και τους απλούς

καιροσκόπους, που απέβλεπαν στο οικονομικό ή άλλο όφελος. Εκ των πραγμάτων η παράταξη αυτή συμμαχούσε συχνά με το αντίστοιχο μουσουλμανικό κόμμα των Μπέδων, στο οποίο συνυπήρχαν σημαίνοντες και εύποροι μουσουλμάνοι πρόκριτοι, ανώτατα διοικητικά και στρατιωτικά στελέχη, μέλη των φανατικών θρησκευτικών αδελφοτήτων, το υποπρολεταριάτο των μουσουλμάνων εποίκων (πάμπτω-

Την εποχή εκείνη είχε παγιωθεί η διαίρεση των χριστιανών της Κρήτης σε δύο πολιτικές μερίδες

χοι Κιρκάσιοι, Κούρδοι αλλά κυρίως Βεγγάζιοι, οι επιλεγόμενοι «Χαλικούτηδες», που είχαν μεταφερθεί στο νησί, κυρίως κατά την περίοδο της Αιγυπτιακής και είχαν εγκατασταθεί στις παρυφές των πόλεων, απασχολούμενοι ως αχθοφόροι κ.ο.κ.) αλλά και απλοί τυχοδιώκτες, με κύριο κοι-

νό χαρακτηριστικό την πάγια αντίδραση ακόμη και σε εκείνα τα απλά μεταρρυθμιστικά μέτρα που προωθούσε η Υψηλή Πύλη και τη συστηματική υπονόμευση των Γενικών Διοικητών που επιχειρούσαν να τα εφαρμόσουν.

«Η μόνη θετική διάκρισις, ην μεταξύ των δύο παλαιουσών μερίδων ηδύνατό τις να βεβαιώση», σημειώνει με αξιοπρόσεκτη μετριοπάθεια ένας νέος και ανερχόμενος τότε πολιτικός, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, σε ένα από τα πρώτα πολιτικά του κείμενα, «ην ότι η μία, εκ των ζωτικωτέρων στοιχείων του τόπου εξ υπαρχής συγκεκριμένη και περιλαμβάνουσα πάντας σχεδόν τους τότε επιστήμονας, ελάμβανε πάντοτε την πρωτοβουλίαν, εδεικνυτο ζωηρότερα της άλλης, επρωτοστάτησε και ηγωνίσθη πάντοτε υπέρ διαφόρων μεταρρυθμίσεων, εξετίθετο περισσότερο εις την μίνιν της Κυβερνήσεως και δια τούτο υπ' αυτής κατεδίωκετο και κατασυνετρίβετο, ει και πλειστάκις πλειοψηφήσασα, ενώ η ετέρα, πλειότερα συντηρητικά στοιχεία περιέχουσα, απαρτιζόμενη δ' εν πολλοίς εκ προσώπων δρασάντων εν τω παρελθόντι, μάλλον επιφυλακτική και του παρόντος εχομένη, εχρησίμευεν ως κανονιστικόν τι όργανον της ορμητικής δυνάμεως της ετέρας.

»Εν τοιαύτη των πραγμάτων καταστάσει, λίαν φυσικόν είναι ότι η ζωηρά μερίς διεξεδίκησε μεν υπέρ εαυτής τον τίτλον της προοδευτικής ή φιλελευθέρας, απέδωκε δε τον της συντηρητικής εις την ετέραν, εξ ου και αυτή έμεινεν ευχαριστημένη, άνευ τινος διαμαρτυρίας αποδεξαμένη τούτον».

Στην πράξη όμως τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά, καθώς η διαπάλη μεταξύ των δύο μερίδων είχε φθάσει πλέον σε σημείο να πυ-

ροδοτήσει έντονα πάθη. Στην ατμόσφαιρα αυτή συνέβαλε και το εκλογικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο το ήμισυ των πληρεξουσίων ανανεωνόταν κάθε χρόνο, εκλεγόμενο από εκλέκτορες, που και οι ίδιοι εκλέγονταν με έμμεσο και ανομοιομορφο τρόπο. Περαιτέρω, η Συνέλευση λειτουργούσε και ως εκλογοδικείο, πράγμα που επέτρεπε στην εκάστοτε πλειοψηφία (κατά κανόνα συντηρητική), να διαμορφώνει αυθαίρετα το πολιτικό τοπίο, καταναλώνοντας το ήμισυ σχεδόν της βουλευτικής συνόδου των 40 ημερών στην, επιτυχή συνήθως, προσπάθεια ακύρωσης της εκλογής των αντιπάλων (κατά κανόνα φιλελευθέρων). Το γεγονός ότι τον έλεγχο των εκλογών πραγματοποιούσαν οι παλαιοί πληρεξούσιοι και από τους νέους εκείνοι κατά των οποίων δεν υπήρχαν ενστάσεις, ωθούσε στη σωρηδόν υποβολή ενστάσεων, των επιλεγμένων «στρατηγικών ενστάσεων», προκειμένου να αλλοιωθεί η σύνθεση της κρίνουσας αυτές Συνέλευσης. Παράλληλα, το νέο καθεστώς, εισάγοντας τον όρο της πλήρωσης των περισσότερων δημοσίων θέσεων με εκλογή αντί του μέχρι τότε αυθαίρετου διορισμού από τις οθωμανικές αρχές, πέρας από το ένα άκρο στο άλλο, μεταβάλλοντας τη νήσο σε μια ατέρμονη εκλογική παλαίστρα.

«Εάν λάβωμεν υπ' όψιν τρία αλληπάλληλα έτη», τόνιζε χαρακτηριστικά ο γενικός διοικητής Σάββας πασάς το 1886, «θέλωμεν ιδεί ότι, πλην των κατ' έτος ενεργουμένων συμπληρωματικών εκλογών των πληρεξουσίων, εκτελούνται αλληλοδιαδόχως και κατά μικρά χρονικά διαστήματα αι εκλογαί α) των δημάρχων, δημαρχιακών παρέδρων και συμβούλων, β) των δημοτικών, επαρχιακών και τμηματικών εφόρων, γ) δημογερόντων των πόλεων και χωρίων, δ) των εκλογέων των τμημάτων δημογερόντων, ε) των εκλογέων των αιρετών υπαλλήλων των εβκαφίων, στ) των εκλογέων των πρωτοδικών και των ειρηνοδικειακών παρέδρων, ζ) των επαρχιακών και διοικητικών συμβούλων, κ.τ.λ., κ.τ.λ. Νομίζω ότι παρ' οιοδήποτε λαώ, παρόμοιον σύστημα εκλογικόν, ήθελε γεννήσει πάθη βεβαίως σφοδρώτερα των παρ' ημίν υπαρχόντων και κόμματα πεισματωδέστερον κατ' αλλήλων διαμαχόμενα».

Στα τέλη της δεκαετίας του 1880, τα δύο κόμματα ετοιμάζονταν για την τελική τους αναμέτρηση. Την άνοιξη του 1888, η φιλελεύθερη μερίδα κέρδισε για πρώτη φορά τις εκλογές. Ακολούθησε πλήθος ενστάσεων εκ μέρους των αντιπάλων αλλά τελικώς η Γενική Συνέλευση προχώρησε στις εργασίες της και, στο βραχύτατο διάστημα που υπολείπονταν από την εξέλεξη των εκλογών μέχρι τη λήξη της συνόδου, πέτυχε να ψηφίσει σημαντικούς νόμους για την οργάνωση των δήμων, την οργάνωση

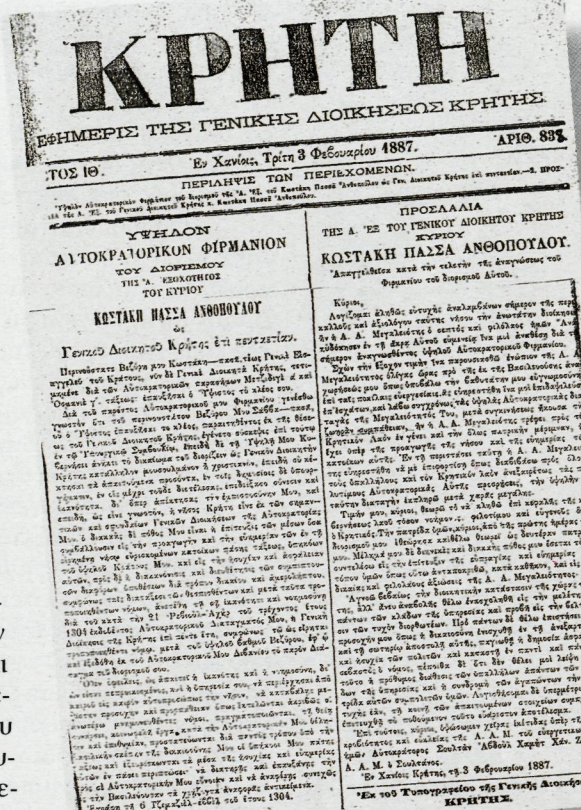
της χωροφυλακής, την ίδρυση Τράπεζας κ.ά., συμπεριλαμβανομένου και του νέου εκλογικού νόμου, ο οποίος για πρώτη φορά εισήγαγε στην Κρήτη το θεσμό της καθολικής μυστικής ψηφοφορίας με σφαιρίδια.

Οι επόμενες εκλογές που διεξήχθησαν στις 2 Απριλίου του 1889 με το νέο αυτό νόμο, οδήγησαν σε ήττα κατά κράτος των Συντηρητικών, που μόλις κατάρφραν να εκλέξουν 11 πληρεξούσιους, και στο θρίαμβο της φιλελεύθερης μερίδας που ανέδειξε 40 πληρεξούσιους. Μεταξύ των τελευταίων συμπεριλαμβανόταν και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος είχε πρόσφατα (1887) αποφοιτήσει από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εκλεγόταν για πρώτη φορά πληρεξούσιος Κυδωνίας, στη θέση του αποχωρήσαντος γαμπρού του Κωνσταντίνου Μιτσοτάκη, ο οποίος του παραχώρησε και την εφημερίδα *Λευκά Όρη*, που εξέδιδε από το 1881. Η εφημερίδα επανακυκλοφόρησε το 1888 από τους Βενιζέλο, Κ. Φούμη, Χ. Πωλογεώργη και Ι. Μοάτσο, οι οποίοι και συγκρότησαν μια εκσυγχρονιστική ομάδα εντός του κόμματος των Φιλελευθέρων, που έγινε γνωστή ως «Λευκορείτες», λόγω του ονόματος του εντύπου τους.

Στο πλευρό ενός εκάστου των δύο αντιμαχομένων κομμάτων της χριστιανικής κοινότητας συμπαρατάχθηκαν οι αντίστοιχες μερίδες των μουσουλμάνων πληρεξουσίων. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι πρώτες συνεδριάσεις της νέας Γενικής Συνέλευσης κατακλύστηκαν από τις εκλογικές ενστάσεις, εξάπτοντας περαιτέρω τα ήδη έντονα κομματικά πάθη.

Η «επανάσταση του 1889» και οι συνέπειές της

Ενώ όμως η εξέλεξη των εκλογών βρισκόταν σε εξέλιξη, πέντε από τους πληρεξούσιους της συντηρητικής μερίδας (οι Α. Κριάρης, Ν. Ζουρίδης, Ι. Μυγιάκης, Α. Κακούρης και Ι. Αναστασάκης) υπέβαλαν αιφνιδώς υπόμνημα, με

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΚΡΗΤΗ»

εκδιδόταν από το 1869 ως το τέλος της Τουρκοκρατίας στα Χανιά, στην ελληνική γλώσσα. Ήταν το επίσημο όργανο της Γενικής Διοίκησης Κρήτης, δημοσιεύοντας επίσημες ανακοινώσεις, διατάγματα και τα πρακτικά της Γενικής Συνέλευσης. Εδώ εικονίζεται το τεύχος 838 του έτους 1887, με το διορισμό του Κωστάκη Ανθόπουλου πασά (1837-1902).

**Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ ΠΑΣΑΣ**

(1833-1906), από τους

πλέον σημαίνοντες
χριστιανούς που διέθετε

ο οθωμανικός

διοικητικός μηχανισμός,

υπουργός Εξωτερικών

και ηγεμόνας της Σάμου,

διορίστηκε δύο φορές

Γενικός Διοικητής

ήτης (1878, 1896),

χωρίς να επιτύχει τα

προσδοκώμενα

Κατευθυνστικά

αποτελέσματα.

Συλλογή του συγγραφέα

το οποίο διακήρυτταν ότι, κρίνοντας αδύνατη οιαδήποτε βελτίωση των ζητημάτων της νήσου υπό το παρόν καθεστώς και θεωρώντας ως μόνη λύση την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αποφάσισαν να απέχουν από τις εργασίες της Συνέλευσης, ακολουθούμενοι και από τους υπόλοιπους οπαδούς της μειοψηφίας.

Η απροοδόκητη αυτή ενέργεια, η οποία έλαβε χώρα παρά τις προσπάθειες του Έλληνα προξένου στα Χανιά να την αποτρέψει εκφράζοντας ρητά την πλήρη διαφωνία της ελληνικής κυβέρνησης του Χαριλάου Τρικούπη, έθεσε την πλειοψηφία ενώπιον δεινού διλήμματος, καθώς μη συμπαράτασόμενη με την άκαιρη πρωτοβουλία των Συντηρητικών, κινδύνευε να κατηγορηθεί επί εθνική μειοδοσία.

Η μὲν Γενικὴ Συνέλευσις ἔθεσε στὶς 5 Ιουνίου 1889 στὸν ἑκτακτὸ αυτοκρατορικό ἀπεσταλμένο Μαχμούτ πασά σειρά οἰκονομικῶν αἰτημάτων, ὅπως τὴν ἐνσωμάτωση τῶν τελωνειακῶν προσόδων στὸν τοπικὸ προϋπολογισμό καὶ τὴν ἰδρυση Γεωργικῆς Τράπεζας με δικαίωμα ἐκδόσεως τραπεζογραμμάτων. Οἱ δε συγγεντιζόμενοι οπαδοὶ τῆς ἀντιπολίτευσεως, ἐγκαταλείποντας ἄρδην τὰ περὶ Ἐνώσεως μετὰ τὴν Ἑλλάδα, υπέβαλαν ὑπόμνημα αἰτούμενοι κυρίως τὴν ἀντικατάσταση τοῦ γενικοῦ διοικητῆ Σαρτίνσκι πασά (τοῦ μόνου διοικητῆ που δεν

ΠΟΛ Γ.—ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ. Έν ΧΑΝΙΟΙΣ τῇ 8 Μαΐου 1889. ΑΡ.

ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ

[illegible]

Η ΜΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΜΗΘΙΑΣ
ΕΝ ΤΗ ΒΟΥΛΗ.

[illegible][illegible][illegible]

είχε λάβει θέση υπέρ της συντηρητικής μερίδας αλλά συνεργάσθηκε με τη φιλελεύθερη πλειοψηφία), την ακύρωση όλων των πράξεων της Γενικής Συνέλευσης και την παύση όλων των υπαλλήλων, προσθέτοντας χάριν δημοκρατίας την παραγραφή των οφειλών προς το δημόσιο, αρτιότερη απονομή της δικαιοσύνης κ.τ.λ. Παρόμοια αιτήματα υπέβαλε σχεδόν ταυτόχρονα με ανάλογο υπόμνημα και το Κόμμα των Μπέδων.

Η απάντηση του αυτοκρατορικού απεσταλμένου τοιχοκολλήθηκε στις 25 Ιουνίου και, ενώ προσέφερε κάποια προσωρινή λύση στις δημοσιονομικές δυσχέρειες και υποσχόταν τη μελλοντική σύσταση Τράπεζας, ήταν απορριπτική στα υπόλοιπα αιτήματα, εφόσον δεν υποβλήθηκαν μέσω της επίσημης Συνέλευσης αλλά διατυπώθηκαν από συνάθροιση που δεν εκπροσωπούσε νομίμως τον τόπο. Η εξέλιξη αυτή αποθάρρυνε αρχικά τους συγκεντρωμένους αλλά στη συνέχεια αποφασίστηκε η περαιτέρω εκβίαση των πραγμάτων, με τη μετακίνησή τους στα Μπουτσουνάρια, το συνήθη τόπο επαναστατικών συναθροίσεων κοντά στα Χανιά, γνωστού όντος, όπως παρατηρεί και ο Βενιζέλος, ότι και «αυτό μόνον το όνομα της θέσεως διεγείρει ιερούς παλμούς εις τα χριστιανικά στήθη, ανάλογον δε φρικίασιν εις τα τουρκικά νεύρα». Απορρίπτοντας κάθε συνεννόηση με τους κομματικούς τους αντιπάλους και κάθε νοθεσία της ελληνικής κυβέρνησης, οι οπαδοί της εξέγερσης επιχειρούν μέσω της τρομοκράτησης των μουσουλμάνων της υπαίθρου να δημιουργήσουν τετελεσμένα, ελπίζοντας να ενισχύσουν την τελική διαπραγματευτική τους θέση.

Παράλληλα, και ενώ ο έκτακτος αυτοκρατορικός απεσταλμένος ανακαλείτο στην Κωνσταντινούπολη, έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα σημάδια εκτράχυσης του κλίματος, καθώς εκδηλώθηκαν οι πρώτες ένοπλες συμπλοκές μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, αλλά και μεταξύ χριστιανών των αντιμαχομένων μερίδων, ενώ άρχισαν και οι συνθήεις επιθέσεις του εξαγριωμένου μουσουλμανικού όχλου κατά των χριστιανών κατοίκων των πόλεων. Προ της επιδείνωσης της κατάστασης, οι επικεφαλής των δύο χριστιανικών μερίδων κατέληξαν σε μια κατ'αρχήν συμφωνία, καθώς οι Φιλελεύθεροι δέχθηκαν να συναινέσουν στο αίτημα αντικατάστασης του Σαρτίνσκι πασά, υπό τον όρο της άμεσης διάλυσης των ενόπλων συναθροίσεων των Συντηρητικών. Αν και η οθωμανική κυβέρνηση αποδέχθηκε το κοινό, πλέον, αίτημα και έσπευσε να παύσει το Γενικό Διοικητή στις 16 Ιουλίου 1889, οι ηγέτες της συντηρητικής παράταξης δεν τήρησαν τα συμφωνηθέντα.

Η δυναμική των πραγμάτων τούς είχε, άλλωστε, καταστήσει αιχμαλώτους των ένοπλων οπαδών τους, που παρέμεναν συγκεντρωμένοι, αρνούμενοι κάθε συμβιβασμό, δίνοντας με τον τρόπο αυτό και την αφορμή στους κατά τόπους Τούρκους διοικητές να προχωρήσουν στον εξοπλισμό παραστρατιωτικών μουσουλμανικών ομάδων, που ενέτειναν τη δράση τους εναντίον των χριστιανών, των οποίων οι οικογένειες έσπευδαν για μια ακόμη φορά στα ακρογιάλια της νήσου, προκειμένου να καταφύγουν με κάθε μέσο στην Ελλάδα. Ήδη «ένοπλοι συμμορίες εξ αμφοτέρων των θρησκευμάτων λυμαίνονταν την χώραν, αρπάζουσαι, καίουσai και φονεύουσαι».

Μέσα σε αυτό το κλίμα, και ενώ η ελληνική κυβέρνηση επέδιδε διακοίνωση προς τις Μεγάλες Δυνάμεις δηλώνοντας την πρόθεσή της να επέμβει προς προστασία του χριστιανικού πληθυσμού, η Κωνσταντινούπολη διόριζε τον Σακίρ πασά ως έκτακτο Στρατιωτικό Διοικητή και τοποτηρητή της Γενικής Διοίκησης, με εντολή ταχείας αποκατάστασης της τάξης. Φθάνοντας στην Κρήτη ο Σακίρ πασάς κήρυξε αμέσως το στρατιωτικό νόμο, κατορθώνοντας σε σύντομο διάστημα να περιορίσει τη δράση των αδιάλλακτων μουσουλμάνων και να απωθήσει τους ένοπλους χριστιανούς στα ορεινά ενώ οι περισσότεροι πολιτικοί παράγοντες ασχέτως κομματικής ένταξης, ανάμεσά τους και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, κατέφυγαν στην Ελλάδα.

Η σημαντικότερη όμως συνέπεια της «επανάστασης του 1889» ήταν ότι δόθηκε το πρόσημο στην οθωμανική κυβέρνηση να καταργήσει πραξικοπηματικά τις περισσότερες από τις μεταρρυθμίσεις που είχαν επιτευχθεί με τη Σύμβαση της Χαλέπας έντεκα χρόνια νωρίτερα. Με το σουλτανικό φερμάνι της 17ης Νοεμβρίου 1889, καταργήθηκαν σειρά διατάξεων, όπως η υποχρεωτική πενταετής θητεία του Γενικού Διοικητή, το

ανακλητό των προέδρων των δικαστηρίων και των εισαγγελέων (οι οποίοι θα διορίζονταν πλέον από την κυβέρνηση ισοβίως), η μέχρι τότε συγκρότηση της χωροφυλακής κατά προτεραιότητα από ντόπιους ενώ παράλληλα οριζόταν ότι κατά το διορισμό των δημοσίων υπαλλήλων θα προτιμώνται του λοιπού οι κάτοχοι της τουρκικής γλώσσας και, τέλος, μειωνόταν ο αριθμός των μελών της Γενικής Συνέλευσης από 80 σε 57 (35 χριστιανοί έναντι 22 μουσουλμάνων), οι οποίοι δεν θα εκλέγονταν με

Ο ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΚΡΙΑΡΗΣ

(1858-1921) από το Σέλινο Χανίων, πληρεξούσιος στη Γενική Συνέλευση με το συντηρητικό «Κόμμα των Καραβανάδων», πρωταγωνίστησε στο άκαιρο κίνημα του 1889, που είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση των προνομίων της Χαλέπας. Μέλος της Βουλής και της κρητικής κυβέρνησης, πολιτεύθηκε πάντοτε σε αντιπαράθεση με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Στους πολέμους του 1912-1913 συμμετείχε επικεφαλής σώματος Κρητών εθελοντών. Συλλογή του συγγραφέα.

καθολική μυστική ψηφοφορία αλλά εμμέσως, από πέντε εκλέκτορες ανά επαρχία. Ταυτόχρονα, κηρυσσόταν μεν θεωρητικά αμνηστία αλλά εξαιρούνταν όσοι αρχηγοί των επαναστατών είχαν ήδη καταδικασθεί από τα στρατοδικεία καθώς και τα πολιτικά πρόσωπα που θεωρήθηκαν πρωτεργάτες των πρόσφατων «ταραχών». Μεταξύ των τελευταίων περιλαμβανόταν και το όνομα του Ελευθέριου Βενιζέλου, ο οποίος, αν και είχε σαφώς αντιταχθεί στα τελευταία γεγονότα, αναγνωριζόταν έτσι με τον επισημότερο τρόπο από τον αντίπαλο ως αδιαμφισβήτητη ηγετική προσωπικότητα του κρητικού λαού.

Η μεταπολιτευτική επανάσταση του 1895-1896

Η άρση του στρατιωτικού νόμου και η παύση των διώξεων συντελέσθηκε στη διάρκεια του 1890. Δεν ήρθαν όμως οι ευρύτερες συνέπειες των γεγονότων του 1889, καθώς συνεχίστηκαν οι αυθαιρεσίες της οθωμανικής εξουσίας ενώ κάθε ίχνος αυτοδιοικητικού θεσμού είχε ουσιαστικά εκλείψει, αφού οι χριστιανοί αρνούνταν στην πλειοψηφία τους να δεχθούν διορισμούς σε δημόσιες θέσεις ή να συμμετάσχουν στις εκλογές που θα προσέδιδαν επί-

φαση νομιμότητας στο νέο καθεστώς. Τον Σαρτίνσκι διαδέχθηκαν πέντε μουσουλμάνοι πασάδες, ουδενός των οποίων η θητεία ξεπέρασε τους 14 μήνες.

Το Μάρτιο του 1895 τοποθετήθηκε στη θέση του Γενικού Διοικητή ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρή πασάς, για δεύτερη φορά στη διάρκεια της καριέρας του. Ο έμπειρος πρώην υπουργός Εξωτερικών κατόρθωσε να πείσει τους χριστιανούς να παύσουν την αποχή από το δημόσιο βίο και να αποστείλουν αντιπροσώπους στη Γενική Συνέλευση. Σύντομα όμως η πολιτική του οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, καθώς οι μεν αδιάλλακτοι μουσουλμάνοι επιδόθηκαν σε βιαιοπραγίες επιδιώκοντας τη δημιουργία έκρυθμης κατάστασης με σκοπό την ανάκληση του Καραθεοδωρή, οι δε χριστιανοί αφενός οργάνωσαν ομάδες που προέβησαν σε αντεκδικήσεις και αφετέρου έθεσαν το ζήτημα της επαναφοράς των ειδικών ρυθμίσεων της Σύμβασης της Χαλέπας. Ενώ ο πασάς διέλυε θορυβημένος τη Γενική Συνέλευση, ένας Σφακιανός δικαστικός, ο Μανούσος Κούνδουρος, πρωτοστατούσε στη συγκρότηση μιας Επιτροπής, που ονομάστηκε Μεταπολιτευτική και προέβαινε στη σύνταξη ενός υπομνήματος, που εγκρίθηκε σε γενική συνέλευση στην Κράπη Αποκορώνου, το Σεπτέμβριο του 1895. Το υπόμνημα αυτό ζητούσε την παραχώρηση στην Κρήτη μερικής αυτονομίας, υπό χριστιανό διοικητή πενταετούς θητείας και την επαναφορά των προνομίων της Χαλέπας σε βελτιωμένη και διευρυμένη μορφή. Ήταν η πρώτη φορά που μια εξέγερση δεν ξεκινούσε με το πάγιο αίτημα της Ένωσης με την Ελλάδα αλλά έθετε εξαρχής «ρεφορμιστικούς» στόχους, παρ' όλα αυτά όμως η δράση της θεωρήθηκε επαναστατική και ο Καραθεοδωρής, αφού επιχείρησε μάταια να συλλάβει τους πρωτεργάτες της, ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το Φεβρουάριο του 1896. Η γενική αμνηστία που προσέφερε ο διάδοχός του Τουρχάν πασάς, επίσης για δεύτερη φορά διοριζόμενος διοικητής της νήσου, δεν βρήκε ανταπόκριση και οι εχθροπραξίες επεκτάθηκαν, με αποκορύφωμα την πολιορκία του Βάμου Αποκορώνου από τους

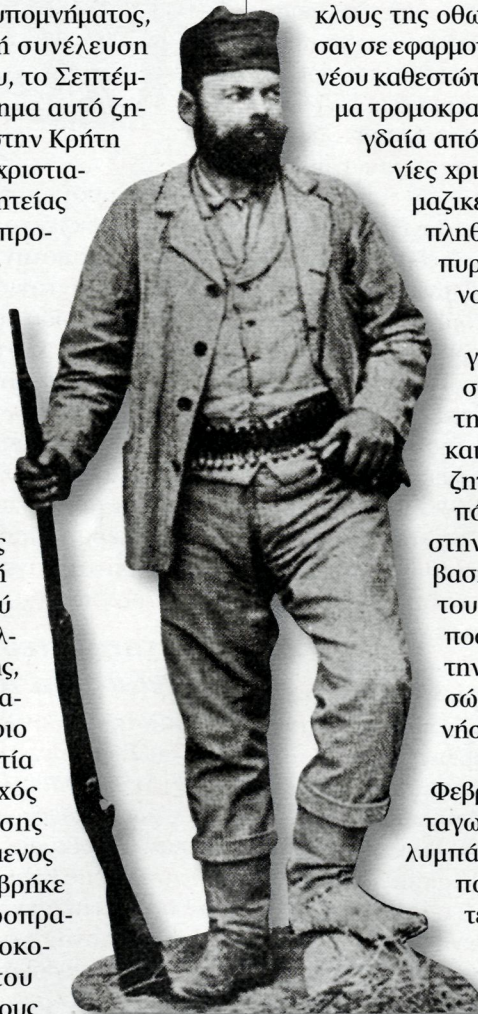
επαναστάτες το Μάιο του 1896, πρώτη πραγματική μάχη εκ παρατάξεως των δύο αντίπαλων πλευρών μετά από τριάντα χρόνια. Κατόπιν αυτών των εξελίξεων η οθωμανική κυβέρνηση απέστειλε ως νέο διοικητή τον άλλοτε ηγεμόνα της Σάμου Γεώργιο Βερόβιτς πασά και στις 31 Ιουλίου 1896, υπό την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων, αναγκάστηκε να παραχωρήσει νέο Οργανικό Νόμο, που προέβλεπε το διορισμό χριστιανού Γενικού Διοικητή με πενταετή θητεία και με την έγκριση των Δυνάμεων, τη συγκρότηση κρητικής χωροφυλακής με Ευρωπαίους οργανωτές και αξιωματικούς, την κατάληψη των δημόσιων αξιωματικών από ντόπιους χριστιανούς και μουσουλμάνους σε αναλογία δύο προς έναν και εγγυήσεις δικαστικής και οικονομικής ανεξαρτησίας.

Από τη μεταπολίτευση στην αυτονομία

Η αποδοχή του νέου Οργανισμού από τους επαναστάτες κατασείασε προς στιγμή τα πάθη, δεν άργησε όμως να προκύψει νέο αδιέξοδο, καθώς οι αδιάλλακτοι μουσουλμάνοι της νήσου σε συνεργασία με σκληροπυρηνικούς κύκλους της οθωμανικής κυβέρνησης έθεσαν σε εφαρμογή σχέδιο υπονόμευσης του νέου καθεστώτος, δημιουργώντας ένα κλίμα τρομοκρατίας, που κλιμακώθηκε ραγδαία από τις μεμονωμένες δολοφονίες χριστιανών παραγόντων στις μαζικές σφαγές του χριστιανικού πληθυσμού των πόλεων και τις πυρπολήσεις χριστιανικών συνοικιών.

Και ενώ οι χριστιανοί συγκροτούσαν επίσης ένοπλα σώματα, κλιμακώνοντας με τη σειρά τους τη δράση τους, και οι Μεγάλες Δυνάμεις αναζητούσαν τρόπους εξόδου από την κρίση, καταλήγοντας στην απόφαση διεθνούς επέμβασης, η ελληνική κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη αποφάσισε να τους προλάβει με την αποστολή εκστρατευτικού σώματος για την κατάληψη της νήσου.

Τη νύκτα της 2ας προς 3η Φεβρουαρίου 1897, ελληνικά μεταγωγικά κατέπλευσαν στο Κολυμπάρι της δυτικής Κρήτης, όπου αποβιβάστηκε εκστρατευτικό σώμα 15.000 ανδρών υπό το συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο, αποτελούμενο από δύο τάγμα-

Ο ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

(1860-1933) δικαστικός από τα Σφακιά, πρωτοστάτησε στη μεταπολιτευτική επανάσταση του 1895-1896 και στη συνέχεια συμμετείχε στις περισσότερες κρητικές κυβερνήσεις της αυτονομίας. Πολιτικός αντίπαλος του Ελ. Βενιζέλου, συγκρούστηκε μαζί του και στη διάρκεια του Δικασμού ενώ διορίστηκε Γενικός Διοικητής Κρήτης μετά την παλινόρθωση του Κωνσταντίνου (1922) και επί Παγκάλου (1926). Συλλογή του συγγραφέα.

τα πεζικού, ένα λόχο ευζώνων και μια ορεινή πυροβολαρχία. Σχεδόν ταυτοχρόνως, τα ευρωπαϊκά πολεμικά πλοία που ναυλοκούσαν στα ανοικτά του Κρητικού Πελάγους, αποβίβαζαν στα Χανιά, με τη σύμφωνη γνώμη της Υψηλής Πύλης, αγήματα των 100 ανδρών από κάθε Μεγάλη Δύναμη (πλιν της Γερμανίας που δεν είχε αποστείλει ακόμη πλοία στην περιοχή), τα οποία ύψωσαν στο φρούριο τις σημαίες τους πλησίον της οθωμανικής. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις που συμμετείχαν στην επέμβαση δήλωσαν ότι λαμβάνουν υπό την προστασία τους τις πόλεις και το λιμάνι της Σούδας και ότι θα αντιταχθούν κατά των Ελλήνων, εάν επιχειρούσαν κατάληψή τους. Κατόπιν διαβουλεύσεων, οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέληξαν σε μια κοινή διακοίνωση, σύμφωνα με την οποία η Κρήτη δεν ήταν

Ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρή πασάς έπεισε τους χριστιανούς να επιστρέψουν στο δημόσιο βίο

δυνατόν προς το παρόν να προσαρτηθεί στην Ελλάδα αλλά μπορούσε να κηρυχθεί αυτόνομη, χωρίς να θιγεί η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκειμένου όμως να δρομολογηθεί η λύση αυτή, η Ελλάδα όφειλε αμέσως να αποσύρει τις δυνάμεις της, εν ανάγκη και διά της βίας.

Η διακοίνωση συνάντησε την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης, είναι αξιοσημείωτο όμως ότι, τη στιγμή κατά την οποία απερρίπτετο η αυτονομία, που θα μπορούσε να θεωρη-

θεί μια σημαντική νίκη και εύσχημη αποφυγή της σύρραξης, ο υπουργός Στρατιωτικών συνταγματάρχης Νικόλαος Σμόλενιτς είχε το σθένος να υποβάλει την παραίτησή του, πεπεισμένος για το απάρασκευο της χώρας προς πόλεμο και χαρακτηρίζοντας την ακολουθούμενη πολιτική ως «αιματηρά κωμωδία». Η απόφαση της Αθήνας, που ελήφθη υπό την πίεση των αδιαλλάκτων και της κοινής γνώμης, χωρίς καμία στρατιωτική προετοιμασία ή διπλωματική προεργασία, επρόκειτο πράγματι να οδηγήσει στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο του 1897, που έμεινε γνωστός υπό τη μάλλον εξωραϊστική επωνυμία «ατυχής». Ταυτόχρονα όμως επέσπευσε την εξέλιξη των γεγονότων στην Κρήτη, οριστικοποιώντας την απόφαση διεθνούς κατοχής της νήσου και οδηγώντας εν συνεχεία στην ανακήρυξή της σε αυτόνομη ηγεμονία, θέτοντας έτσι, de facto, τέρμα στην επί τρεις και πλέον αιώνες κατοχή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Κρητική Πολιτεία (1898-1908)

Στις 6 Μαρτίου του 1897, οι ναύαρχοι των ευρωπαϊκών μοιρών που βρίσκονταν στα κρητικά ύδατα γνωστοποίησαν στους Κρήτες ότι οι κυβερνήσεις τους «απεφάσισαν αμετακλήτως να εξασφαλίσουν την πλήρη αυτονομία της Κρήτης υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου», με στόχο την ειρήνευση και την εξασφάλιση της ελευθερίας όλων των κατοίκων, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας. Παράλληλα, απέστειλαν συμπληρωματικές στρατιωτικές δυνάμεις και κατένειμαν μεταξύ τους τη νήσο σε ζώ-

ΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ

αποβιβάστηκαν στην Κρήτη το Φεβρουάριο του 1897 και παρέμειναν για περισσότερο από δέκα χρόνια.

Από το λεύκωμα *Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας* (φωτογραφικό πανόραμα από το αρχείο του Περικλή Διαμαντόπουλου), Υπουργείο Πολιτισμού-Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα, 1988.

ΤΟ «ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ»

ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Κρήτης από τον Ιούλιο μέχρι το Δεκέμβριο του 1898.

Διακρίνονται καθιστοί οι Ελ. Βενιζέλος, Ι. Σφακιανάκης και Ν. Γιαμαλάκης, όρθιοι οι Γ. Χατζιδάκης, Γ. Μυλωνογιαννάκης και Ι. Ζαχαράκης.

Από το λεύκωμα *Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας* (φωτογραφικό πανόραμα από το αρχείο του Περικλή Διαμαντόπουλου), εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα, 1988, σ. 102.

νες επιτήρησης: Οι Αυστριακοί ανέλαβαν την Κίσαμο, οι Ιταλοί τα Χανιά, οι Γερμανοί τη Σούδα, οι Ρώσοι το Ρέθυμνο, οι Άγγλοι το Ηράκλειο και οι Γάλλοι τη Σητεία.

Στο διάστημα κατά το οποίο η Ελλάδα διεξήγαγε απομονωμένη το σύντομο αλλά καταστροφικό πόλεμο με την Τουρκία (5 Απριλίου-6 Μαΐου 1897), ο Θ. Δηλιγιάννης απομακρύνθηκε από την πρωθυπουργία και η νέα κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη (15 Απριλίου) αναγκάστηκε, υπό την πίεση των δυσμενών εξελίξεων, να ανακαλέσει βαθμιαία το σύνολο του εκστρατευτικού σώματος από την Κρήτη. Λίγους μήνες αργότερα (12 Αυγούστου), η Συνέλευση των Κρητών αποδεχόταν και επίσημα το καθεστώς της αυτονομίας, υπό τον όρο της πλήρους απομάκρυνσης των τουρκικών στρατευμάτων από το νησί. Ο όρος αυτός αρχικά συνάντησε αντιδράσεις, μετά όμως τα δραματικά γεγονότα του Ηρακλείου (Αύγουστος 1898), που κατέληξαν σε σφαγές χριστιανών και Βρετανών στρατιωτών, έγινε κατανοητό ότι η παρουσία του τουρκικού στρατού καθιστούσε ανέφικτη κάθε απόπειρα ειρήνευσης και στις 2 Νοεμβρίου 1898 εγκατέλειψε την Κρήτη και ο τελευταίος Τούρκος στρατιώτης.

Η επιλογή του μελλοντικού Γενικού Διοικητή αποτέλεσε το επόμενο αντικείμενο έντονων διαβουλεύσεων μεταξύ των Μεγάλων Δυ-

νάμεων. Διάφορα ονόματα ερρίφθησαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, τελικώς όμως η υποψηφιότητα του δευτερότοκου γιου του Βασιλέα των Ελλήνων, πρίγκιπα Γεωργίου, που προτάθηκε από τη Ρωσία το Δεκέμβριο του 1897, συγκέντρωσε βαθμιαία τη συγκατάθεση της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Μεγάλης Βρετανίας – η Αυστρία και η Γερμανία είχαν αποσυρθεί στο μεταξύ από το «ευρωπαϊκό κονσέρτο» – όπως είχε χαρακτηριστεί η κοινή πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο ελληνοτουρκικό ζήτημα. Αντί όμως της τοποθέτησής του ως Γενικού Διοικητή, αποφασίστηκε να διοριστεί ως Ύπατος Αρμοστής των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κρήτη, με τριετή θητεία και βασικλή αποστολή την ειρήνευση της νήσου και την εγκατάσταση τακτικής διοίκησης. Με τη λύση αυτή κρίθηκε ότι αφενός επιτυχανόταν η ικανοποίηση της μεγάλης πλειοψηφίας των κατοίκων της νήσου, λόγω του επιλεγόμενου προσώπου, και αφετέρου παρακάμπτονταν οι επίπονες διαπραγματεύσεις με την Υψηλή Πύλη, αναπόφευκτες στο βαθμό που θα αφορούσαν το διορισμό του διοικητή μιας επαρχίας της Αυτοκρατορίας, αφού με την επιλεγείσα διαδικασία ο Σουλτάνος απλώς ενημερώθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις για το διορισμό του εκπροσώπου τους.

Ο πρίγκιπας Γεώργιος αποβιβάσθηκε στη Σούδα στις 9 Δεκεμβρίου 1898 και έγινε δεκτός με ηγεμονικές τιμές από τα διεθνή στρατεύματα και με ενθουσιασμό από τους χριστιανούς κατοίκους του νησιού, που θεώρησαν το γιο του Βασιλέα των Ελλήνων ως συμβολικό κομιστή του «αρραβώνα» με την Ελλάδα, εν όψει του «γάμου», που θα ολοκληρωνόταν οσονούπω με την Ένωση.

Στις 24 Ιανουαρίου 1899 διεξήχθησαν γενικές εκλογές και στις 8 Φεβρουαρίου συνεδρίασε υπό την προεδρία του Ιωάννη Σφακιανάκη η νέα Γενική Συνέλευση, που περιλάμβανε 138 χριστιανούς και 50 μουσουλμάνους πληρεξουσίου. Δύο μήνες αργότερα, είχε ολοκληρωθεί η επεξεργασία και η ψήφιση του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, που δημοσιεύθηκε στην επίσημη εφημερίδα στις 16 Απριλίου. Το Σύνταγμα αυτό προέβλεπε τη λειτουργία ενός υποτυπώδους κοινοβουλευτισμού σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός πανίσχυρου ηγεμόνα με ευρείες εξουσίες, τις οποίες θα ασκούσε επί του παρόντος ο Ύπατος Αρμοστής. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του Ελευθέριου Βενιζέλου ότι «αι διατάξεις αίτινες ψηφίζονται σήμερον εν τω Συντάγματι συνδέονται αναποσπαστως με το πρόσωπον του νυν Ανωτάτου Άρχοντος· δεν θα ήτο διατεθειμένος ο τόπος εις ουδένα άλλον να παραχωρήση τόσα δικαιώματα».

Ce numéro est accompagné d'un supplément musical et d'un supplément en couleurs.

L'ILLUSTRATION

Prix du numéro : 75 centimes.

SAMEDI 7 JANVIER 1899

57e Année. — N° 2915

L'ARRIVÉE DU PRINCE GEORGES EN CRÈTE

Le canot du « Bugeaud » conduisant le prince au quai de l'arsenal à la Sude.

Le prince Georges, suivi des amiraux, passant devant les détachements de marins. — (Phot. instantanées. Voir l'article, page 3.)

Η ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑ Γεωργίου στην Κρήτη στις 9 Δεκεμβρίου 1898, όπως αποτυπώθηκε στο πρωτοσέλιδο της παρισινής *Illustration*. Στη λέμβο που τον μεταφέρει διακρίνεται η σημαία της κρητικής αυτονομίας.

Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ

(1844-1923),
πληρεξούσιος της
Γενικής Συνέλευσης από
το 1879, επανειλημμένα
πρόεδρος της Βουλής
των Κρητών και
επικεφαλής των
τελευταίων κρητικών
κυβερνήσεων. Ιδρυτής
του συντηρητικού
Εθνικού Κόμματος,
αντιπολιτεύθηκε με
σταθερότητα τον
Ελ. Βενιζέλο μέχρι το
τέλος, συμμετέχοντας
στη φιλοβασιλική
κυβέρνηση
Στ. Σκουλούδη (1915).
Συλλογή του συγγραφέα.

Αμέσως μετά, ο Γεώργιος διόρισε την πρώτη πενταμελή κυβέρνηση, που περιλάμβανε τέσσερις χριστιανούς (Μανούσος Κούνδουρος Εσωτερικών, Κωνσταντίνος Φούμης Οικονομικών, Ελευθέριος Βενιζέλος Δικαιοσύνης, Νικόλαος Γιαμαλάκης Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων) και ένα μουσουλμάνο (Χασάν Σκυλιανάκης Δημοσίας Ασφαλείας). Η αυτονομία της Κρητικής Πολιτείας έναντι της οθωμανικής κυβέρνησης στα εσωτερικά ζητήματα ήταν πλήρης, συμπεριλαμβανομένης της χωριστής ιθαγένειας, της οργάνωσης ιδιαίτερου τελωνειακού συστήματος και δημόσιας διοίκησης, της συγκρότησης τοπικής χωροφυλακής, της κυκλοφορίας ιδιαίτερου νομίσματος και γραμματοσήμων και της ύπαρξης ιδιαίτερης σημαίας. Αντίθετα, η εξωτερική και αμυντική πολιτική υπάγονταν σε περιορισμούς υπό την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες διατηρούσαν στρατεύματα στο νησί ενώ μια σιδηρά τουρκική σημαία παρέμενε υψωμένη στη νησίδα της Σούδας ως υπόμνηση της ψιλής επικυριαρχίας του Σουλτάνου.

Οι εξελίξεις αυτές διαμόρφωσαν ένα ιδιότυπο διεθνές και εσωτερικό καθεστώς για την Κρήτη, όπως το περιέγραψε αδρά ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος: «Η νήσος, παρακατατεθείσα εν έτει 1897 εις χείρας των Μεγάλων Δυνάμεων υπό του Σουλτάνου, κυβερνάται υπ' αυτών, ή μάλλον υπό των τεσσάρων εξ αυτών, μετά την εκ της ομοφωνίας αποχώρησιν της Γερμανίας και της Αυστρίας, ως επαρχία του τουρκικού κράτους δι' εντολοδόχου του Υπάτου Αρμοστού. Την επί της νήσου επομένως κυριαρχίαν ασκούν σήμερον [1901] οι τέσσαρες Μεγάλες Δυνάμεις. Και είναι μεν αληθές ότι αύται ενέκριναν το Κρητικόν Σύνταγμα δι' ου η νήσος χαρακτηρίζεται «πολιτεία αυτόνο-

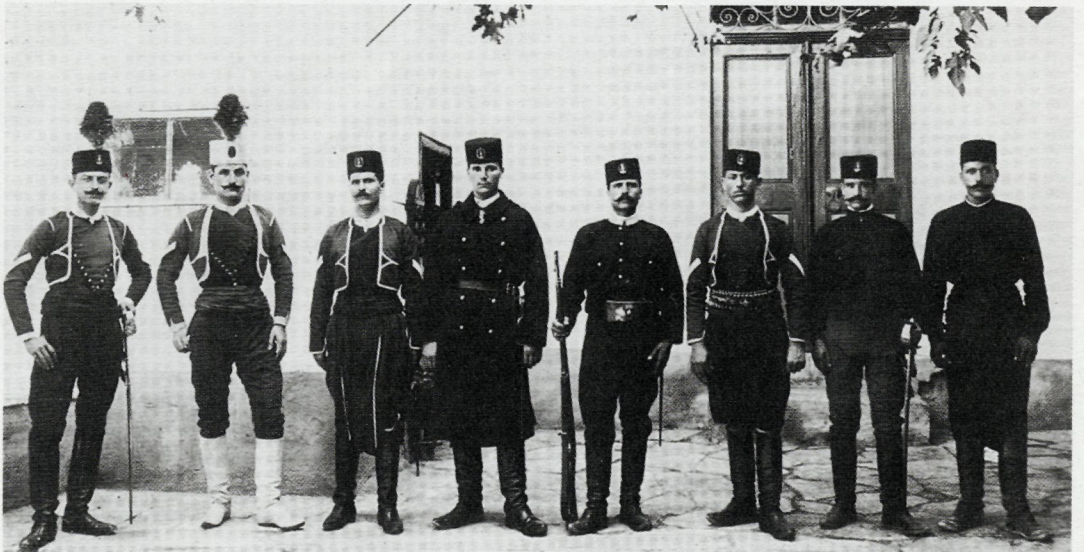
μος». Αλλ' η θέσπισις του Συντάγματος δεν κατέστησε την αυτονομίαν πραγματικήν, αφού η πλήρης αυτού εφαρμογή μόνον μετά την λήξιν της αρμοστείας είναι δυνατή, επηύξησε δε μόνον την αβεβαιότητα περί της υφισταμένης πολιτικής της νήσου καταστάσεως».

Οι παρατηρήσεις αυτές υπέκρυπταν τη βαθύτερη πεποίθηση του Βενιζέλου ότι, εφόσον η Ένωση δεν φαινόταν άμεσα πραγματοποιήσιμη, η ολοκλήρωση της αυτονομίας αποτελούσε προς το παρόν τη μόνη ρεαλιστική διαζευκτική λύση. Η παράταση του καθεστώτος της αρμοστείας, κατά την οποία το νησί τελούσε υπό την εξουσία του εντολοδόχου των Μεγάλων Δυνάμεων με τη συνδρομή διεθνών στρατευμάτων, συντηρούσε μια ερμαφρόδιτη κατάσταση, που ενέτεινε το αδιέξοδο. Αντίθετα, η απεμπλοκή από την άμεση διεθνή κηδεμονία, με την πλήρη εφαρμογή των θεσμών της αυτοτελούς συνταγματικής ηγεμονίας, την ολοκλήρωση της αυτοδιοίκησης και τη συγκρότηση της συνταγματικά προβλεπόμενης πολιτοφυλακής, θα επέτρεπε την εγκαθίδρυση ενός λειτουργικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ενώ παράλληλα θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις μιας πλέον ευέλικτης πολιτικής στο διεθνές σκηνικό. Η γραμμή αυτή, όμως, βρισκόταν σε ευθεία αντιπαράθεση με την πολιτική του Γεωργίου, για μια σειρά από σημαντικούς λόγους. Ο Υπάτος Αρμοστής, κατά πρώτον, δεν επιθυμούσε το συνταγματικό περιορισμό των εξουσιών του, που αναπόφευκτα θα προέκυπτε από μια τέτοια εξέλιξη· κατά δεύτερον, δεν επιθυμούσε να κατηγορηθεί ότι, υιοθετώντας την πολιτική αυτή, επιδίωκε εμμέσως να εξασφαλίσει για τον εαυτό του την εγκαθίδρυση ενός ισόβιου ηγεμονικού θρόνου· κατά τρίτον, θεωρούσε το χειρισμό της

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΧΗ,

σε αντίθεση με τη μεταγενέστερη πολιτοφυλακή, έφερε στολές βασιζόμενες στην παραδοσιακή κρητική φορεσιά.

Από το λεύκωμα *Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας* (φωτογραφικό πανόραμα από το αρχείο του Περικλή Διαμαντόπουλου), εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα 1988.

Η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

επεξεργασίας του δεύτερου κρητικού Συντάγματος (1906). Διακρίνονται καθιστοί οι Κ. Φούμης, Ελ. Βενιζέλος και Κ. Μάνος. Από το λεύκωμα *Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας* (φωτογραφικό πανόραμα από το αρχείο του Περικλή Διαμαντόπουλου), εκδ. Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα, 1988.

διεθνούς πτυχής του κρητικού ζητήματος προνομιακό χώρο της δυναστείας – που στην Κρήτη αντιπροσωπευόταν από τον ίδιο και το παρόν της Αυλής που είχε συγκροτηθεί γύρω του στο ανάκτορο της Χαλέπας· τέλος, υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να δοθεί στις Μεγάλες Δυνάμεις το επιχείρημα ότι υπάρχει μερίδα των Κρητών που δέχεται πράγματι τη λύση της αυτόνομης πολιτείας, πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα ήταν δυνατόν να εκβιασθεί η συγκατάνευσή τους στο αίτημα της Ένωσης.

Η αντίθεση αυτή οξύνθηκε ραγδαία τους πρώτους μήνες του 1901, όταν ο Βενιζέλος, αφού υπέβαλε τις προτάσεις του στο Ηγεμονικό Συμβούλιο – όπως ονομαζόταν η κρητική κυβέρνηση – χωρίς να πετύχει την υποστήριξη των υπολοίπων συμβούλων (υπουργών), υπέβαλε την παραίτησή του αλλά ο Γεώργιος προτίμησε να τον απολύσει με διάταγμα που υπέγραψε στις 20 Μαρτίου 1901, «επειδή όλως αναρμοδίως υπεστήριξε και δημόσια εξέθηκε γνώμας επί σπουδαιοτάτου ζητήματος του τόπου αντιθέτους προς το φρόνημα και την εντολήν Ημών».

Τόσο οι βουλευτικές εκλογές του 1901 όσο και εκείνες του 1903, αναδεικνύοντας μια ισχυρή φιλοπριγκιπική πλειοψηφία, φάνηκε να δικαιώνουν την πολιτική του Γεωργίου, καθιστώντας τον αδιαφιλονίκητο ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων στο νησί ενώ οι απόψεις του Βενιζέλου περιθωριοποιούνταν και ο ίδιος με τους οπαδούς του γίνονταν στόχος μιας εμπαθούς πολεμικής και αντικείμενο συστηματικών

διώξεων, με στόχο την πλήρη πολιτική τους εξουθένωση.

Με την πάροδο του χρόνου εν τούτοις, καθώς ανανεώνονταν η μία μετά την άλλη οι τριετείς θητείες της αρμοστείας χωρίς να διαφαίνεται στο διεθνή ορίζοντα η πολυπόθητη τελική λύση, και ενώ η συσσώρευση των εσωτερικών προβλημάτων, η οικονομική δυσπραγία, τα δημοσιονομικά αδιέξοδα και τα φαινόμενα

νεποτισμού και κακοδιοίκησης αναδείκνυαν τα δυσμενή επακόλουθα της εδραίωσης ενός ανεξέλεγκτου προσωποπαγούς καθεστώτος, η ατμόσφαιρα άρχισε να αλλάζει.

Στις νέες αυτές συνθήκες, ο Βενιζέλος αποτέλεσε τον πόλο, περίξ του οποίου συσπειρώθηκε

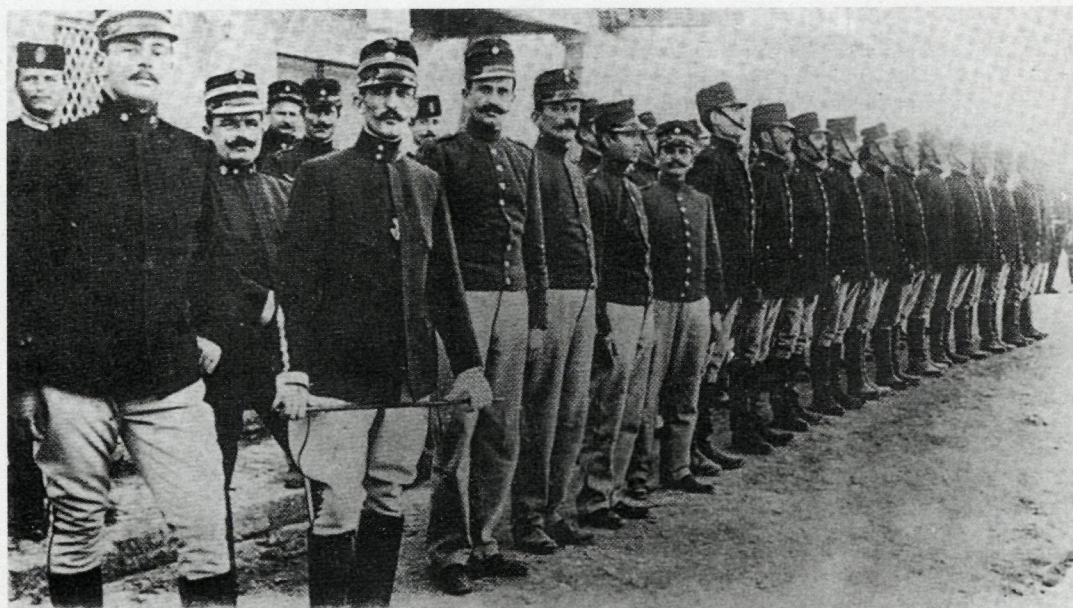
Οι βουλευτικές εκλογές 1901, 1903 ανέδειξαν ισχυρή φιλοπριγκιπική πλειοψηφία

και βαθμιαία η «Ηνωμένη εν Κρήτη Αντιπολίτευσις», η οποία στις 26 Φεβρουαρίου 1905 διατύπωσε με σαφήνεια την πολιτική της πλάτη: «Πρώτον και κύριον μέλημα ημών έστω η επίτευξις της ενώσεως [...]. Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού αυτού, θέλομεν επιδιώξει την πολιτικήν προσέγγισιν της πατρίδος μας μετά της ελευθέρας Ελλάδος. Μην εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού αυτού, θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρησιν του ημετέρου συντάγματος κατά το πρότυπον του ελληνικού, όπως απαλλαγεί ο τόπος του δεσποτισμού. Του

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΟΦΥΛΑΚΗ

(1907).

Στελεχώθηκε από Έλληνες βαθμοφόρους, συνετέλεσε στην αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων και στην ισχυροποίηση των δεσμών της Κρήτης με την Ελλάδα. Συλλογή του συγγραφέα.

Κρητική Πολιτοφυλακή γυμναζομένη υπό 'Ελλήνων 'Αξιωματικών

Η ΣΗΜΑΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

έφερε λευκό σταυρό επί κυανού πεδίου, όπως η ελληνική, με την προσθήκη ενός λευκού αστέρα επί ερυθρού πεδίου στο πρώτο τετράγωνο. Κρητικόν Ημερολόγιον 1899, Εθνική Αγωγή (εκδ.), Αθήνα, 1899.

προγράμματος τούτου την πραγμάτωσιν θέλομεν επιδιώξει δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων». Δύο εβδομάδες αργότερα (10 Μαρτίου) η τριανδρία των Ελευθέριου Βενιζέλου, Κωνσταντίνου Φούμη και Κωνσταντίνου Μάνου ύψωνε στο Θέρισσο της ορεινής Κυδωνίας την ελληνική σημαία, σηματοδοτώντας την έναρξη άλλης μιας επανάστασης των χριστιανών της Κρήτης, της οποίας όμως αυτή τη φορά οι κύριοι αντίπαλοι δεν ήταν μουσουλμάνοι.

Οι εξελίξεις αυτές έφεραν τον Γεώργιο στην εξαιρετικά δυσμενή θέση να επιδιώκει την καταστολή ενός κινήματος με σημαία την Ένωση, στηριζόμενος στις ξένες ξιφολόγες των διεθνών στρατευμάτων. Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στη νέα κατάσταση δεν υπήρξε αρχικά ενιαία, δεδομένου ότι οι εξελίξεις στο διεθνές σκηνικό βάθαιναν ολοένα και περισσότερο τις αντιθέσεις εντός του άλλοτε «ευρωπαϊκού κονσέρτου», καθώς η ανθρωπότητα βάδιζε αργά αλλά σταθερά προς την πρώτη παγκόσμια σύρραξη του 20ού αιώνα. Υπήρξε εν τούτοις τελικά μεταξύ τους ένας κοινός παρονομαστής, που συνίστατο στη διαπίστωση ότι ο αρχικός βασικός λόγος της επιλογής του Υπατου Αρμοστή, ως ενός προσώπου ευρείας λαϊκής αποδοχής, που θα λειτουργούσε σαν κυματοθραύστης προκειμένου να διατηρηθεί το status quo, είχε πλέον εκλείψει. Από τη στιγμή που εδραιώθηκε αυτή η πεποίθηση, οι ημέρες παραμονής του Γεωργίου στην ύπατη αρμοσσία ήταν μετρημένες. Οι απευθείας επαφές των προξένων με τους επα-

ναστάτες, που αρχικά είχαν αντιμετωπιστεί ως «ένοπλες συμμορίες» και η ουσιαστική αποδοχή του αιτήματος να συσταθεί ειδική εξεταστική επιτροπή προκειμένου να προτείνει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, σηματοδότησαν την ουσιαστική αυτή στροφή της ευρωπαϊκής πολιτικής.

Είναι εν τούτοις ενδιαφέρον ότι, στις εκλογές που διεξήχθησαν το Μάιο του 1906, οι

φιλοπριγκιπικές πολιτικές δυνάμεις, υπό τον Αντώνιο Μιχελιδάκη, διατήρησαν την πλειοψηφία (53,4%) έναντι του μετώπου των Ελευθέριου Βενιζέλου και Κωνσταντίνου Φούμη με τον Χ. Παλογεώργη (46,6%), κατέστη όμως σαφές ότι η αντιπολίτευση αποτελούσε πλέον ένα ισχυρό

Μετά τις εκλογές του 1906, η αντιπολίτευση δεν ήταν δυνατόν πλέον να αγνοηθεί

ρεύμα στο εκλογικό σώμα, που δεν ήταν δυνατόν να αγνοηθεί. Ήδη η διεθνής επιτροπή υπό την προεδρία του Βρετανού Εδουάρδου Λω (Edward Law), αφού καθιστούσε σαφές ότι οι αδήποτε επιμέρους μεταβολή πλην της Ένωσης με την Ελλάδα δεν θα είχε ουσιαστικά αποτελέσματα, πρότεινε τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις: αναδιοργάνωση της χωροφυλακής, συγκρότηση πολιτοφυλακής υπό την εποπτεία Ελλήνων αξιωματικών, αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων μόλις αποκατασταθεί η τάξη, αναθεώρηση του Συντάγματος και εκχώρηση στον Έλληνα Βασιλέα του δι-

καιώματος να ορίζει σε σύμφωνη γνώμη με τις Μεγάλες Δυνάμεις, τον εκάστοτε Ύπατο Αρμοστή. Η υιοθέτηση αυτών των προτάσεων από τις Μεγάλες Δυνάμεις (23 Ιουλίου 1906) και ρετίστηκε ως δικαίωση των προσδοκιών της αντιπολίτευσης ενώ ο Γεώργιος, παραμένοντας προσπλωμένος πεισματικά στην αδιάλλακτη στάση του έναντι της βενιζελικής μερίδας, βρέθηκε στο περιθώριο των εξελίξεων. Οι απολυταρχικές του αντιλήψεις τον είχαν εμποδίσει να ενσωματώσει τους βαθύτερους ανταγωνισμούς της κρητικής κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα διακυβέρνησής του και είχαν συντελέσει στη πτώση της δημοτικότητάς του, έτσι ώστε κατέληξε, χωρίς να είναι φυσικά υπεύθυνος για τη μη επίτευξη της Ένωσης, να χρεωθεί τελικά από μεγάλη μερίδα του κρητικού λαού την αποτυχία της πολιτικής του και σε αυτό τον τομέα. Η μυστική αναχώρησή του τη νύκτα της 12ης Σεπτεμβρίου 1906 με βάρκα, που τον μετέφερε από μια έρημη παραλία της Χαλέπας στο πολεμικό πλοίο που τον ανέμενε στα ανοικτά, ενώ στους δρόμους των Χανίων διαδραματίζονταν αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ των οπαδών και των αντιπάλων του, σηματοδοτούσε το άδοξο τέλος μια πορείας που έμοιαζε να είχε ξεκινήσει υπό τους καλύτερους οίκονους, επτά χρόνια και εννέα μήνες νωρίτερα.

Έξι ημέρες μετά την αναχώρηση του Γεωργίου διοριζόταν ως νέος Ύπατος Αρμοστής ο μετριοπαθής παλαιός πρωθυπουργός Αλέξανδρος Ζαΐμης (18 Σεπτεμβρίου 1906) ενώ η Β' Συντακτική Συνέλευση των Κρητών προχωρούσε στην ψήφιση του νέου και αισθητά πιο φιλελεύθερου Συντάγματος (2 Δεκεμβρίου 1906). Το Ιούλιο του 1907 άρχισε η αποχώρηση και των υπόλοιπων διεθνών στρατευμάτων, που ολοκληρώθηκε δύο χρόνια αργότερα, καθώς προχωρούσε με γοργούς ρυθμούς η συγκρότηση της πολιτοφυλακής (Οκτώβριος 1907), της τακτικής στρατιωτικής δύναμης του νησιού, συνολικής δύναμης 1.155 ανδρών κατανεμημένης σε δύο τάγματα και στελεχωμένης από Έλληνες βαθμοφόρους, που τυπικά είχαν παραιτηθεί από τις τάξεις του ελληνικού στρατού ενώ από το 1910 Κρήτες υπαξιωματικοί παρακολουθούσαν (τυπικά ως ακροατές) μαθήματα στη Σχολή Ευελπίδων.

Η αδέσποτη Κρήτη (1908-1912)

Ήδη, όμως, οι ραγδαίες εξελίξεις στα Βαλκάνια, με το κίνημα των Νεοτούρκων, την αυτοανακήρυξη της πλήρους ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας και την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Αυστρο-ουγγαρία, έδιναν το έναυσμα για την de facto ανατροπή του καθεστώτος της κρητικής αυτονομίας υπό οθωμανική επι-

Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

με το βασιλιά Κωνσταντίνο, κατά την τελετή έπαρσης της ελληνικής σημαίας στο φρούριο του Φιρκά Χανίων (1η Δεκεμβρίου 1913). Από το λεύκωμα *Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας* (φωτογραφικό πανόραμα από το αρχείο του Περικλή Διαμαντόπουλου), Υπουργείο Πολιτισμού-Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα, 1988.

κυριαρχία. Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1908, συγκροτήθηκαν πάνδημα ενωτικά συλλαλητήρια και τις αμέσως επόμενες ημέρες η Κυβέρνηση της Κρήτης και η Βουλή των Κρητών εξέδιδαν σχετικά ψηφίσματα, κηρύσσοντας «την ανεξαρτησία της Κρήτης και την ένωση αυτής μετά της Ελλάδος, όπως μετ' αυτής αποτελέσει αδιαίρετον και αδιάσπαστον Συνταγματικόν Βασίλειον». Η ελληνική σημαία αντικατέστησε παντού εκείνη της κρητικής αυτονομίας ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι όμοσαν πίστη στον «Συνταγματικόν Βασιλέα των Ελλήνων», ο οποίος κλήθηκε να καταλάβει τη νήσο. Η ελληνική κυβέρνηση, αν και υπέδειξε στον Αλέξανδρο Ζαΐμη, που βρισκόταν τις ημέρες εκείνες στην Αίγινα, να μην επιστρέψει στην Κρήτη, τυπικά κράτησε ουδέτερη στάση, μεταθέτοντας το ζήτημα στην κρίση των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες δήλωσαν ότι ήταν διατεθειμένες να εισηγηθούν «μετ' ευμενείας» τη συζήτηση του θέματος με την Τουρκία. Η τελευταία δήλωσε, όπως ήταν αναμενόμενο, ότι η Κρήτη «δεν θα παύσει και του λοιπού να ανήκει εις αυτήν», χωρίς όμως και να προχωρήσει στη λήψη δραστικών μέτρων. Ακολούθησε μια μεταβατική περίοδος τεσσάρων ετών, κατά τη διάρκεια της οποίας η νήσος διοικείτο από εκτελεστική επιτροπή, «εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων» ενώ τα διατάγματά της δημοσιεύονταν σε «Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος εν Κρήτη». Το Νοέμβριο του 1911 και τον Απρίλιο του 1912 επιχειρή-

ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

της Κρητικής Πολιτείας κόπηκαν στο Παρίσι μεταξύ των ετών 1900-1901, παρέμειναν δε σε κυκλοφορία και μετά την Ένωση, ως το έτος 1929.

Συλλογή του συγγραφέα.

Θηκε η συμμετοχή Κρητών αντιπροσώπων στη Βουλή των Ελλήνων, προκαλώντας τη φορά αυτή την αποφασιστική αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά και της ελληνικής κυβέρνησης, ήδη υπό τον Βενιζέλο, ο οποίος βρισκόταν για άλλη μια φορά αντιμέτωπος με την στενομουλιά των Κρητών πολιτικών του αντιπάλων, που αδυνατούσαν να αντιληφθούν τους μακρόπνοους σχεδιασμούς και τους λεπτούς διπλωματικούς χειρισμούς του.

Ήδη, όμως, επέσθη το πλήρωμα του χρόνου και, ενώ η Ελλάδα και οι Βαλκάνιοι σύμμαχοί της κήρυσσαν τον πόλεμο κατά της Τουρκίας, οι Κρήτες αντιπρόσωποι γίνονταν επιτέλους δεκτοί στο ελληνικό Κοινοβούλιο και διοριζόταν από την ελληνική κυβέρνηση Γενικός Διοικητής της νήσου ο Στέφανος Δραγούμης (12 Οκτωβρίου) ενώ αποβιβάζονταν στον Πειραιά 3.499 επιστρατευμένοι Κρήτες έφεδροι, 250 φοιτητές και 3.556 άλλοι εθελοντές, οι οποίοι συγκροτώντας το Ανεξάρτητο Σύνταγμα Κρητών, τον Ιερό Λόχο Φοιτητών Κρήτης αλλά και ποικίλα αντάρτικα σώματα υπό διαφόρους οπλαρχηγούς, συμμετείχαν ενεργά στις πολεμικές επιχειρήσεις του 1912-1913.

Μετά το νικηφόρο πέρας των βαλκανικών πολέμων και την υπογραφή των Συνθηκών του Λονδίνου και του Βουκουρεστίου, υψωνόταν επίσημα πλέον η ελληνική σημαία, την 1η Δεκεμβρίου 1913 στο φρούριο Φιρκά των Χανίων, παρουσία του βασιλέα Κωνσταντίνου και του Έλληνα πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στέλλα Κ. Αλιγιζάκη, *Η Επαναστατική Προκήρυξη της 22 Σεπτεμβρίου 1908- Συμβολή στην Κρητική ιστορία της περιόδου της Αυτονομίας*, Αθήνα, 1982.

[Π.Γ. Βανδώρος], *Α.Β.Υ. Πρίγκιπας Γεωργίου, Υπάτου Αρμοστού εν Κρήτη, Υπομνήματα προς τας κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα, 1955.

Ε. Κ. Βενιζέλος, *Η Κρητική Επανάσταση του 1889*, Αθήνα, 1971.

V. Bérard, *Les affaires de Crète*, Παρίσι, 1898.

Γενική Διοίκησης Κρήτης, Κρητικός Κώδιξ, τεύχη Α'-Γ', Χανιά, 1879-1881, 2η έκδοση 1884, 3η έκδοση 1893.

Γεώργιος Πρίγκιπ της Ελλάδος, *Αναμνήσεις εκ Κρήτης 1898-1906*, Αθήνα, 1959.

H. Couturier, *Η Κρήτη-Η θέσις αυτής εξ απόψεως του*

διεθνούς δικαίου, Ηράκλειο, 1912.

Θ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο, 1990.

Θ. Δετοράκης, *Τα Ελευθέρια της Κρήτης-Οι μεγάλοι σταθμοί του Κρητικού ζητήματος, Η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος*, Ηράκλειο, 2001.

R. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Βαλτιμόρη, 1963.

Γ. Δημοτάκης, *Χανιά στο πέρασμα του χρόνου*, Αθήνα, 1969.

N. Ζερβογιάννης, *Τα Γραμματόσημα της Κρητικής Πολιτείας*, Αθήνα, 1979.

S. Goriainov, *La Question d'Orient a la veille du traité de Berlin, 1870-1878, d'après les archives russes*, Παρίσι, 1948.

D. Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Stanford, 1936.

Ι. Γ. Ηλιάκης, *Ο Βενιζέλος ως δημοσιογράφος*, Αθήνα, 1932.

Κάλλια Καλλιπατάκη - Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις- Η περίπτωση της Κρήτης, 1868-1877*, Αθήνα, 1988.

M. Κούνδουρος, *Ημερολόγιον- Ιστορικά και διπλωματικά αποκαλύψεις*, Αθήνα, 1921.

N. Κουσουρελάκης, *Κώδικες Κρητικής Πολιτείας*, τόμοι Α'-Γ', Χανιά, 1902-1903.

Κρητική Πολιτεία-Ανωτέρα Διεύθυνσις της Παιδείας και της Δικαιοσύνης, *Αστικός Κώδιξ*, Χανιά, 1904.

S. T. Lascaris, *La politique extérieure de la Grèce avant et après le congrès de Berlin*, R. Millman, Britain and the Eastern Question, 1875-1878, Παρίσι, 1924.

Λ. Μακράκη, *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1910*, Αθήνα, 1992.

Ε. Πρεβελάκης, «Το καθεστώς της Χαλέπας και το φιρμάνι του 1889», *Κρητικά Χρονικά* 17, 1963, σσ. 163-182.

A.J. Reinach, *La question crétoise vue de Crète*, Παρίσι, 1910.

N. Σαρίπολος, *Το Κρητικόν Συνταγματικόν Δίκαιον εν συγκρίσει προς το ημέτερον και τα των ξένων κρατών*, Αθήνα, 1903.

Κ. Σβολόπουλος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην*, Αθήνα, 1974.

Α.Σ. Σκανδάμης, *Πρίγκιπ Γεώργιος, Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, 1955.

M. D. Stoyanovic, *Great powers and the Balkans 1875-1878*, Cambridge, 1938.

H. Temperley, «British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey», *Cambridge Historical Journal*, τ. 4ος, 1933, τεύχος 2, σσ. 156-191.

Κ. Φούμης, *Έκθεσις υποβληθείσα εις την Διεθνή Επιτροπήν*, Χανιά, 1906.

Κ. Γ. Φουρναράκης, *Διοικήσεις και Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας εν Κρήτη*, Χανιά, 1929.

5ος
ΤΟΜΟΣ
23ο Τεύχος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1770-2000

ALTEC

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ, 1871-1909
Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού

Ελληνικά
Γράμματα